

JOSIP JURČIČ

1844—1954

Mirko Rupel

V Novicah 1861 se bere živahno napisan dopis z naslovom »Kratkočasnica pa resnična prigodba«, ki smeši dva gospoda, kako goreče kramljata v ljubljanski Zvezdi »o Sloveniji in o avstrijskih Slovanih« ter jemljeta »Slovence in Slovane v grozen pretres«. Nekaj mesecev kasneje je Slovenski Glasnik objavil znano ljudsko Pripovedko o beli kači. Prvo kakor drugo je napisal četrtošolec — Jože Jurčič. Za vse poznejše Jurčičevo delo sta oba prvenca kaj značilna, zakaj prvi razodeva poznejšega časnika in politika, drugi pa je njegov prvi pisateljski poskus.

Jurčiča pisatelja je pobudil Levstik, tisti Levstik, ki je v svojih klasičnih spisih razvil slovenski literarni program, a hkrati tožil, da je dela veliko, da pa ni moža, ki bi se ga lotil. Znano je, kako je Jurčič skoraj do črke natanko uresničil načrt svojega učitelja, odkar je bral in spet bral Popotovanje iz Litije do Čateža in Napake slovenskega pisanja, ki so ga tako razvemale, da mu je vroče prihajalo. Pri tem pa ne smemo misliti zgolj na navdušenje za literaturo kot tako, marveč je bilo močno gibalno za Jurčičevo slovstveno delo tudi njegovo rodoljubje v najboljšem pomenu besede. O tem pričajo že njegovi zgodnji zapiski, n. pr. naslednje misli, ki si jih je zabeležil kot četrtošolec: »Glejte, Atene bile so skoro najmanjši država v Heladi, vendar so imele literaturo, po kateri so skoro vse druge evropske ponarejene. S tim nečem reči, da bi mi, ki smo narmanji narod slovanski, najboljo literaturo mogli imeti; gotovo je pa, da moremo Slovenci sčasoma napraviti si literaturico, ki bode v primeri k drugim ravno tako velika. Pravim: v primeri. Ni ležeče na množici, tudi ne na velikem številu knjig, ampak na tem, kakšne da so bukve. Bolji je eden spisek, spisan izvrstno narodno, kakor deset, v katerih tiči ptujščina. Narodno pisati more le tisti, ki je iz naroda in piše, kakor govori narod. Zato pa je treba, da pazimo na ljudski govor. Ne zatajajmo se!«

Kako resno je jemal mladi Jurčič Levstikov nauk, da nadaljuj umetni pisatelj tam, kjer je ljudstvo nehalo — tudi o tem govori prenekatera stran v njegovih prvih beležnicah in zapiskih. Zapisoval si je narodno blago v svoji ožji domovini, pripovedke, pravljice in pesmi, smešnice in uganke, izreke in kletvice, rekla in besede, hkrati pa je študiral kmečkega človeka, njegovo življenje in mišljenje, zvedavo izprašujoč domače in domačine ali pazljivo prisluškujoč nazorni govorici sosedov, očancev, domačih in popotnih posebnežev, ki so se zbirali v očetovi žganjarni. Če ni nabral dovolj gradiva, je bil kar nesrečen. »Spet je prešel dan«, toži v enem izmed dnevnikov, »in jaz se nisem držal, kar sem si bil namenil. Skoraj bi djal, izgubil sem ga. Pa čemu bi pisal jeremijado v dnevnik, ki ga menim zase pridržati. Zadovoljiti se moram z malim, kar, menim, da mi je ostalo in kar sem pridobil v poznavanju ljudi, vzlasti naroda domačega. Ako mi je namenjeno, da bi kedaj kaj pisal za narod, prišlo mi bode, menim, tudi to malo prav.« Vsi ti zapisi so torej nastali ne toliko iz narodopisnega, kolikor leposlovnega zanimanja.

Po vsem tem je umevno, da je Jurčič začel svojo slovstveno pot z objavljanjem ljudskih pripovedk o beli kači, o psoglaveih, o rojenicah, o Kraljeviču Marku itd. Značilno pa je, da nosijo vse te davne zgodbe vidna znamenja njegovega individualnega pripovedovanja. Od teh pripovedk do prvih izvirnih del, do Spominov na deda ali do Jesenske noči med slovenskimi polharji, je samo majhen korak: pisatelj si je ustvaril okvir, ki je vanj utegnil nadrobno lepo vrsto ljudskih zgodb. Prirojeni pripovedni dar pa mu ni dal, da bi bil ostal pri davni ljudski pripovedi. Okvir mu raste ter se razrašča in že je Jurčič sredi svojega dolenskega ljudstevca, opisujoč ga s spretno in lahko roko, in že plete zgodbo z živimi ljudmi, označujoč jih s pristno domačo govorico, s kakršno se je mogel ponašati samo Levstik v Martinu Krpanu.

Tedaj je nastala tudi Prazna vera, mohorjanska povestica, ki kaže, kako je Jurčič pojmoval svojo službo narodu: dajati preprostemu ljudstvu s kratkočasnim berilom tudi pouk. Pozneje je še marsikdaj objavil kako poučno povest.

Naslednja stopnja v razvoju mladega pisatelja je bila, ko je svoje zanimanje razširil na domačo zgodovino. To zanimanje se mu je v rojstnem kraju porodilo za spomenike davnih dob, zlasti za gradove in za ljudsko izročilo, ki se oprime takih ostankov iz preteklosti, ter ga privedlo tudi k pisanim izročilom, k Valvasorju. Omenil ga je že v Jesenski noči, še bolj pa je črpal iz njega za prvo večjo povest — za *Jurija Kozjaka*. Ta ganljiva zgodba o slovenskem janičarju

pomeni prvi večji Jurčičev uspeh, saj je z njo dobil literarno nagrado, hkrati pa se predstavil kot nadarjen pripovednik, ki ume ekonomično oblikovati obširnejšo snov, spretno zgraditi zgodbo in vzdržati bralčevo napetost do zadnjega stavka. Slovenskemu pripovednemu slovstvu, ki se je dotlej moglo ponašati samo z dvema povestima, so se obetali boljši časi. Seveda moti manj naivnega bralca pisateljev nezreli pogled na svet, saj so se mu poglavitne osebe izoblikovale kot izrazito dobri ali izrazito slabi ljudje, samo sonce in sama senca.

Za čudo pa je že naslednje delo, *Domén*, neprimerno bolj življenjsko in zrelo. Pisatelj je uspel, ker je, popustivši sivo davnino, črpal iz bližje, neposredne preteklosti ter se omejil na vaški svet, kakor ga je bil dodobra preštudiral. Zgodba nam odkriva tudi globok prepad med podeželskim denarnim mogotcem in vaškim proletariatom, ki z njim pisatelj, sam iz revne družine, iskreno sočustvuje. Povest o nesrečnem nezakonskem sinu in vojaškem begunu Domnu sodi med najboljše, kar je ustvaril Jurčič. Prav tako gre *Tihotapcu* hvala žive ljudske povesti.

V zadnjem gimnazijskem letu, ko je Jurčič zapustil Alojzijevišče ter se čutil svobodnejšega v življenju in delu, je s prijateljem in sošolcem Celestinom zasnoval almanah *Slovensko vilo*. V njej je objavil nekaj svojih pesmi — le-te pa kažejo, da ni bil pesnik — manj posrečeno povest iz časov lutrovske reformacije *Jurija Kobilu* in novelo *Dva prijatelja*. Ljubezenske zgodbe v almanahu so postale kamen spotike za Luko Jerana in njegove nazadnjaške somišljenike. Take stvari so jim bile »kužljivo slovstvo« in podobne »strupenim gobam«, pa je mladi pisatelj tudi v šoli moral marsikatero preslišati.

Danes štejemo med Jurčičeve spise tudi *Spomine starega Slovenca*, t. j. spomine Napoleonovega vojščaka Andreja Pajka, ker jim je Jurčič dal miselno in čustveno razporedbo ter pravo slovstveno obliko. Če omenimo še humoresko *Vrban Smukova ženitev*, ki zabava bralca z ljudsko šegavostjo in smešnimi prizori, ki ga pa zaradi premalo utemeljenega dejanja ne more docela zadovoljiti, smo pregledali delo, ki ga je ustvaril Jurčič do mature, preden je odšel na Dunaj.

Takrat ga je Levstik priporočil Miklošiču na Dunaj s temile besedami: »Gosp. Jurčič je uže do zdaj skoraj najboljši slovenski novelist, in koliko še obeta v prihodnosti, ko je še tako mlad!... Čuditi se je, kako ta mladenič lepo in bogato slovenski piše, kako zna risati značaje, zapletati in razreševati svoje povesti, in kako bogato fantazijo ima.« Pomenljivo je še dodal: »Duhovstvo ljubljanskih učilnic ga jako pisano gleda, in radi bi, da bi poginil, toda pri maturi ga vendar niso vrgli.«

Dunajska leta (1865—68) so bila za Jurčiča človeka leta dozorevanja v bridki siromaščini. Živel je samo od peresa in je zato tudi često stradal. Kar pretresljivi so zapiski v notesu, n. pr. tale: »NB. 9. dec. 1865. Brez bora, nič jesti, nič tobaka, kaj je to? Gospodar!? Lehkomiselnost! O!! — NB. 14. dec. Najboljši prijatelj je denar, varuj ga! — NB. Najhuje je bilo 27. dec. Moj Bog!« Zaman je klel usodo, pišoč prijatelju Levcu: »Pusta je na svetu. Tako življenje ni življenje... O, ko bi jaz tisto noro babo srečal, ki ji poetje pravite usoda, zdivjal bi, skale bi s hriba drl in bi jih lučal za njo!... Povem ti, da so trenutki v mojem času, ki jih sam Bog pozna, ki tero človeka in ga vendar nečejo potreti.«

Kljub temu pa so bila dunajska leta za Jurčiča nadvse važna. Ob Stritarju se je poglobil v študij literature in se ukvarjal z vprašanjem literarne ustvarjalnosti. Veliko je razmišljal tudi o usodi svojega naroda. Kot pripadnik mlade liberalne generacije je veroval v enakopravnost in svobodo človeka in naroda. Naj navedem za zgled iz njegovih dunajskih beležnic nekaj značilnih stavkov:

»Kaj je bilo ljudstvo nekdanj, do zdaj? Nič. — Kaj bo v prihodnosti? Vse.«

»Bolje je, da kot narod boj in vihar začnemo, v katerem kot otroci Saturnovi poginemo, kakor da poginemo brez boja, raztrošeni, nedini.«

»Če nemamo preteklosti, imamo prihodnost: svobodo!«

»Kadar se bo rešilo vprašanje narodnega edinjenja, narodnosti z železom in krvjo, potem bomo reševali vprašanje univerzalne edinosti — svobode v višjem pomenu — s svincom in papirjem: s tiskom.«

Samo s takim optimizmom, s tako življenjsko silo se dá razložiti ves delovni zanos našega pisatelja. On je bil, ki je Stritarja in Levstika pridobil za epohalno izdajo Prešernovih Poezij v Klasju in tako rekoč na novo odkril Slovincem njih največjega pesnika. In ko je Klasje propadlo, je pripravil Mladiko, ki naj bi postala nova manifestacija mladoslovenskega slovstva. Po pravici je zapisal: »Če imam kakšno zaslugo za slovensko slovstvo, gotovo sem te najbolj vesel, da sem zapeljal v bratovščino piscev Stritarja.«

Sam pa je neutrudno pisal. Po večerniški povesti *Grad Rojinje* je ubral bolj umetniške strune v *Kloštrskem žolnirju*, opišujoč tragično ljubezen med strastnim tujcem in skromnim slovenskim dekletom. Vse sile pa je posvetil *Desetemu bratu*, ki ga je bil zasnoval že v gimnaziji. Z njim je hotel dati Slovincem prvi roman

»na čisti podlagi slovenskega življa«, kakor je želel Levstik, oddolžiti se svojemu vzorniku Walterju Scottu in upodobiti svojo tiho ljubezen do Johane Ottove.

Bilo je v počitnicah pred osmo šolo, ko je zahajal na bližnji Kravjak učiti slovenščine lepo in ponosno grajsko gospodično. Toda zavedajoč se socialnega prepada, ki je zijal med njim in priseljeno tujko, je spoznal, kakor je zapisal v pesmi Dvom: »jaz zanjo nisem, ona ni za me«; prekinil je svoje obiske na Kravjaku in šele po 15 letih razodel Johani, zakaj se je bil tako iznenada umaknil. Ta zares tiha ljubezen, prikazana v romanu tako, kakor so jo pisatelju želje in sanje razpletle, daje Desetemu bratu poseben čar. Jurčič je naslikal tudi domače okolje in domači kmečki svet, vendar pritegnil bolj posebneže kakor prave kmete, pa je zaradi tega moral slišati ostre besede v znani Levstikovi realistični oceni. Tudi danes, ko bolj kritično gledamo na to romantično in mladostno delo, bi Jurčiču lahko očitali nekatere premalo izdelane značaje in preplitvo prikazano življenje. Vendar ne smemo mimo realizma, ki se kaže na prenekateri strani tega romana, in mimo domačnosti, zaradi katere nam je še zmeraj ljub in drag, zlasti pa ne smemo pozabiti, da je to naš prvi véliki prozni tekst, ki je za svoj čas v resnici bil pomembno delo.

Po uspehu prvega romana se je Jurčič lotil novega. Tudi *Cvet in sad* naj bi zajel vse sloje našega podeželja. Levstikova kritika Desetega brata in odtujitev od Stritarja, pod čigar vplivom je začel pisati novo delo, pa sta povzročili, da je ostalo nedokončano. V predelani obliki ga je pisatelj objavil šele devet let kasneje. Drugače je pisal Jurčič krajše stvari, pač tudi zato, ker je živel od rok do ust. Tako je nastala ljudska povestica *Golida*, uspela zgodovinska novela *Hči mestnega sodnika*, prikazujoča boj med oholim graščakom in prebujajočim se meščanstvom v 15. stoletju, *Nemški valpet*, zgodba o tujcu, ki podira srečo slovenskih ljudi, živečih v idiličnem vaškem miru, mohorjanska *Dva brata*, prava realistična povest *Božidar Tirtelj* in posrečena humoreska *Kozlovska sodba v Višnji gori*. Na razpis Mohorjeve družbe je v naglici brez poglobitve spisal *Sina kmečkega cesarja*, vendar ni dobil nagrade, ker se je zdela ta povest iz časov kmečkih puntov hujskaška in premalo pobožna; izšla je šele nekaj let kasneje v *Besedniku*.

Z vso literarno prizadevnostjo pa je Jurčič leta 1868 pisal *Sosedovega sina*, namenivši ga za *Mladiko*. To leto je imelo postati nadvse usodno zanj. Delal je z neverjetnim naporom in pisal kar štiri dela hkrati. Pri tem je stradal, ker je živel samo od tistega, kar mu je

plačeval Janežič. Ta celovški urednik, ki je zanj Jurčič žrtvoval vse svoje moči, pa je omagoval in zmeraj teže pošiljal bridko zaslužene goldinarje.

Še hujša sta bila dva moralna udarca: prvega je naš pisatelj doživel, ko je propadel pri razpisu za Sina kmečkega cesarja, drugega mu je zadal Levstik z oceno Desetega brata, vnaprej odklanjajoč tudi Cvet in sad, ne da bi ga bil bral.

Jurčič je bil na koncu svojih moči. Ni mogel končati Doktorja Karbonariusa, Cvet in sad je ostal torzo, omagal je tudi pri Sosedovem sinu. Svoj obup je izrazil v bridki pesmi Kamen na grob:

nesreča, nadloga bil dedni del moj,
prihodnost brezupna — temà pred menoj!

Tedaj je pustil na cedilu sourednika Mladike, pobegnil z Dunaja in se zatekel v Maribor — k žurnalistiki, v uredništvo Slovenskega Naroda. Šele po treh mesecih je poslal Levstiku konec Sosedovega sina z značilnim dopisom: »Tukaj pošiljam vendar enkrat — hudič me vzemi in moje literatovanje — konec povesti za Mladiko... Če je mogoče, naj bi se kmalu natisnilo, da se mi en kamen odvali od grešnega srca.«

Ta življenjski prelom pomeni tudi prelom v Jurčičevem slovstvenem ustvarjanju: otresel se je romantike in Stritarjevega idealizma. Zato je tudi Sosedov sin njegova najboljša povest, ker je v njej segel v sodobno življenje slovenske vasi ter nam realistično podal njene prebivalce v nekaj prereznih tipih.

Odkar se je Jurčič udinjal časnikarstvu, pa se je le poredkoma povzpел do večjih umetniških stvaritev. Leta od 1869 do 1875 lahko imenujemo sedem suhih let. Ko je 1870 nekaj časa spet bival na Dunaju, je napisal tri krajše stvari (Lipe, Pipa tobaka, Moč in pravica), za nekatere je dobil pobudo v Sisku. (V vojni krajini, Na kolpskem ustju). Zdaj ne išče več napetega dejanja, temveč se bolj pogloblja v značaje svojih oseb. Namesto izjemnih postav, ki jih je nekoč tako ljubil, nam predstavlja povprečne, vsakdanje ljudi, prikazujoč njih — najčešče tragično — usodo. Nekoč je svoje junake najrajši iskal med kmeti, zdaj jih izbira iz meščanskega, ali bolje, iz malomeščanskega okolja, torej tistega, ki se je prav v njegovi dobi začelo uveljavljati v slovenskem javnem življenju.

Kako je časnikarstvo oviralo Jurčiča pisatelja, najboljše kaže Ivan Erazem Tattenbach, ki je izhajal v Slovenskem Narodu,

ko je po preselitvi v Ljubljano postal dnevnik. Ta podlistkarski roman z ohlapno zgradbo in neizdelanim izrazom je ponekod bolj podoben poljudnozgodovinski kompilaciji ko leposlovnemu spisu. Izšel je tudi v Listkih (zbirka Listki spet kaže Jurčičevo podjetnost) kakor še *Telčja pečenska*, »obraz iz našega mestnega življenja«, pač najboljše delo tistega časa, z imenitno karakteristiko malomeščanskega človeka.

Kljub vsem časnikarskim težavam, ko je kot glavni urednik moral skoraj sam polniti list, vrh tega pa še opravljati korekture, je izjavil 1874 dr. Vošnjaku: »Sklenil (sem), da ostanem pri žurnalistiki in umrem pri njej, naj bo, kar hoče. Če ne bo v d o m o v i n i mesta zame, pojdem pa v sever ali na jug; če ne bom mogel nič našparati, pojdem pa po Tomšičevem potu...« Odpovedati se je moral tudi ljubezenski sreči, ki jo je menil najti z Maričko Schwentnerjevo, najbolj zato, ker si je moral priznati, da nima ne prave eksistence ne dovolj dohodkov za vzdrževanje družine! Takrat si je s trpkostjo zapisal: »Ljubice nimam več — le domovino.«

Leta 1876 je Jurčič v neprestanem boju z Nemci in odpadniki hotel oživiti literarno delo, ker se je zavedal, da »pri nas Slovencih, ki se borimo za svojo narodnost, za pravico svojega jezika v javnem življenju, je razvoj naše narodne literature velicega političnega in kulturnega pomena«. Ustanovil je Slovensko knjižnico ter z novimi upi in z neugnano silo sam začel ustvarjati večja dela in jih kar zavrstjō objavljati. Prvo je bil roman *Doktor Zober*, ki spominja po zasnovi in osebah na Desetega brata. Zato pa je novela *Med dvema stoloma* kar realistična in podaja nekaj dobro pogojenih značajev. Tudi povest *Lepa Vida* se odlikuje z dobro karakterizacijo glavne junakinje in z napeto zgodbo. V *Tugomeru*, ki mu ga je pomagal oblikovati Levstik, nam je Jurčič dal prvo tragedijo. Nastajala je v času, ko so nas Nemci grdo stiskali, zato je avtor, prikazujoč boj polabskih Slovanov proti Nemcem, klical rojake na brezkompromisni odpor proti zatiralcem.

Beda in naporu so neutrudnemu delavcu omajali zdravje. Začel je bolehati in utegnil pisati le krajše stvari: nekaj podlistkov in večernih povesti. Večja dela so ostala nedokončana ali nedognana, tako roman s protinemško tendenco *Slovenski svetec* in učitelj, drama *Veronika Deseniška* in *Rokovnjači*. Le-te je objavljjal v prvem letniku Ljubljanskega Zvona, ki mu je sam bil soustanovitelj, toda smrt mu je sredi dela iztrgala pero iz rok...

Pred davnimi leti si je gimnazijec Jurčič zabeležil v Dnevnik: »V pondeljek sem bil šel v Zatičino k staremu Jakšu ... Le-ta toliko izkušeni mož je star že 74 let. Jaz ne bom gotovo pol toliko prestal, a vruga, da bi vsaj pol toliko časa živel ... Kdo mi poročuje? Bogve, morda ...« Kakor si je skromno želel: pol toliko časa je živel — natančno 57 let! In v tej kratki dobi je napravil toliko, da se moramo čuditi, pa je še veliko obetal, kakor kažejo neštevilni načrti v njegovi zapuščini, načrti za povesti, humoreske, romane, drame, listke, članke in drugo.

Josip Jurčič je začel delovati v dobi, ko je neprebujeni slovenski narod tičal v sponah Bachovega absolutizma ter gospodarsko propadal in ko so domačo oblast imeli staroslovenci z reakcionarjem Bleiweisom in obskurantom Jeranom. Jurčič se je odločil za peščico naprednih demokratičnih mladoslovencev, ki so pod Levstikovim vodstvom dosledno terjali Zedinjeno Slovenijo in naslonitev na Južne Slované. Od vsega začetka je pisal politične članke, največ seveda kot urednik Slovenskega Naroda, in se tudi drugače aktivno udeleževal političnega dela, boreč se zoper konservativnost prvakov in zoper šovinizem nemških fevdalcev in meščanov.

Kot slovstvenik nam je ob Levstiku dal moderno slovensko prozo in nam ustvaril pripovedno umetnost. Z njo je zbujal tudi veselje do slovenske knjige, ljubezen do domače zemlje in podpiral odpor proti nasilnim tujcem.

Še danes je eden najbolj priljubljenih slovenskih pripovednikov, ker je njegova umetnost pristno ljudska. Ostala nam je živa in draga, kakor nam je drag njegov lik — lik bojevnika, ki se je ves žrtvoval za svoj narod.